
Królestwo, państwo, wodzostwo czy system prawa książęcego? O formach organizacji społecznych na etapie wczesnopaństwowym kilka uwag teoretycznych

---

O mawiając w X tomie Studiów Lednickich wybrane koncepcje władzy, na marginesie moich ówczesnych rozważań zwróciłam uwagę na dużą różnorodność stosowanych współcześnie w archeologii i historii pojęć na określenie form organizacji poprzedzających pojawienie się państwa i form wczesnopaństwowych. Uwagi marginesowe wywołały liczne pytania wskazujące, że warto powrócić do tego zagadnienia raz jeszcze, już bardziej szczegółowo.

Na wstępie moich rozważań, mających metodologiczny, ściśle teoretyczny charakter, postawię tezę, że obecnie zarówno w archeologii, jak i w historii polskiej nawarstwiają się na siebie dwie tradycje badawcze: lokalna, polska, którą w archeologii można nazwać tradycją kulturowo-historyczną, oraz zewnętrzna, związana z oddziaływaniami z kręgu anglosaskiego. Wraz z tymi oddziaływaniami w literaturze naukowej możemy wyróżnić kilka terminów stosowanych na określenie różnych form organizacji społecznych w okresie poprzedzającym powstanie państwa, z zastrzeżeniem, że pojęcia te nie są ze sobą tożsame, a więc nie mogą być stosowane wymiennie. Są to następujące określenia:

- 1) związane z polską tradycją badawczą: plemię, demokracja wojenna/demokracja militarna, królestwo, państwo, system prawa książęcego oraz
- 2) pojęcia wyrastające z wpływów anglosaskich: wodzostwo, społeczeństwo segmentarne, wczesne państwo (*early state*).

Poniżej postaram się zdefiniować te terminy oraz zobrazować konsekwencje ich stosowania w badaniach nad okresem VII–X wieku n.e. na ziemiach polskich.

Demokracja wojenna

Pojęcie demokracji wojennej do dyskursu naukowego wprowadził Lewis Morgan, a opracował precyzyjniej Fryderyk Engels (Burbelka 1980). Podstawą wszelkich

rozważań i punktem wyjścia dla nich była praca Lewisa Morgana z 1877 roku — *Spoleczeństwa pierwotne*. Autor zarysował teorie ewolucji społeczeństw od okresu dzikości do rozwoju cywilizacji, a uczynił to na podstawie obserwacji życia Indian amerykańskich, jak zasygnalizował w podtytule pracy. Zgodnie z prezentowanym przez niego schematem rozwojowym wszystkie społeczeństwa muszą przechodzić kolejne etapy rozwoju: dzikość, barbarzyństwo i cywilizację. W pracy tej Lewis Morgan wprowadził także po raz pierwszy termin demokracji wojennej jako stanu przejściowego pomiędzy społeczeństwami plemiennymi powiązanych więzami pokrewieństwa a społeczeństwem państwowym. Prawdopodobnie definicja Lewisa Morgana zakładała z góry istnienie na tym etapie wybieralnego i usuwalnego wodza, radę starszych oraz zgromadzenie powszechne (ludowe).

Charakter ekonomiczny i społeczny nadał pojęciu demokracji wojennej Engels w pracy z 1884 roku *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*. Dyskusyjne jest zaliczenie tej pracy do nurtu marksistowskiego, rozprawa ta postrzegana jest raczej jako praca ewolucyjna z elementami marksizmu lub po prostu marksizująca, inspirowana marksizmem, ale nie marksistowska. W tym ujęciu demokracja wojenna / demokracja militarna dotyczy wojny i organizacji wojny, ponieważ był to jeden z głównych elementów życia w przeszłości. Engels uznał nacisk populacyjny za pierwotny powód pojawienia się demokracji militarnej. Ta forma organizacji społecznej miała łączyć elementy społeczeństw opartych zarówno na pokrewieństwie, jak i na zasadach społeczeństwa klasowego. Teoria demokracji wojennej stopniowo traciła na popularności w latach 60. XX wieku, a w latach 70. i później stała się przedmiotem powszechnej krytyki, zwłaszcza ze strony marksistów radzieckich i neomarksistów zachodnich. Również wzrastająca różnorodność charakteryzowanych przez antropologów i etnografów form politycznych i struktur uczyniła sztywny schemat Morgana i Engelsa całkowicie nieadekwatnym w badaniach przeszłych społeczeństw. Coraz częściej zaczęto także zwracać uwagę na wewnętrzną sprzeczność pojęcia demokracja wojenna, wynikającą ze znaczenia słów składowych: tradycyjnie demokracja to *demos* — lud i *kratos* — władza, czyli rządy ludu o charakterze pokojowym, z czym w sprzeczności stoi słowo wojenna czy militarna.

Ród

Ważność schematu rozwojowego Engelsa polega również na wprowadzeniu do archeologii pojęcia rodu na określenie grupy społecznej opartej na związkach pokrewieństwa. Schemat ten zredukował postrzeganie rozwoju społecznego do kilku etapów rozwoju rodu. Doprowadziło to do tendencji, w której wszystkie relacje społeczne były analizowane przez pryzmat relacji rodowych, a nawet można zaryzykować stwierdzenie, że relacje społeczne stały się synonimem relacji rodowych.

Plemię

Najogólniej schemat rozwoju społecznego zdomowiony w archeologii lat 50. i 60. XX wieku, a zainspirowany pracą Engelsa, składał się z trzech epok: epoki stada pierwotnego, epoki wspólnoty pierwotnej oraz epoki feudalizmu. Epoka stada pierwotnego dzielona była na dwa okresy: stan hordy prymitywnej z nieograniczonym promiskuityzmem oraz stan hordy prymitywnej z ograniczonym promiskuityzmem. Epoka wspólnoty pierwotnej dzieliła się na trzy podokresy: matriarchat, patriarchat oraz okres przejściowy umownie nazwany demokracją wojenną właśnie. Obecnie pojęcie plemienia jest jednym z pojęć w antropologii kulturowej posiadającym nieograniczoną liczbę definicji, lecz w praktyce nadal pozostaje pojęciem niesprecyzowanym.

Formacja społeczno-ekonomiczna

Pojęcie to, wynikające z inspiracji pracami Karola Marksa, zostało wprowadzone do archeologii równoległe, aczkolwiek niezależnie od wcześniejszej terminologii ewolucyjnej inspirowanej schematami Morgana i Engelsa. Pojęcie to oznaczało całokształt formy życia społecznego, instytucji i ideologii oraz określonych stosunków produkcji. Społeczeństwo, zgodnie z tą definicją, było całokształtem stosunków międzyludzkich zachodzących i właściwych dla danej formacji. Przyjęcie idei Marksa sprawiło, że ewolucyjny schemat rozwoju społeczeństwa zaczęto uzupełniać charakterystyką podstawowych kategorii ekonomicznych, do których należały: siły produkcji, stosunki produkcji, typ własności, podział pracy. W archeologii pozwoliło to przezwyciężyć prostą charakterystykę materiału archeologicznego i zwrócić uwagę na społeczeństwo, które wytworzyło źródła materialne. Analizowano: sposób produkcji, technologię, organizację społeczną, sferę idei.

Państwo

Państwo to zjawisko wielowymiarowe, społeczne, ale i polityczne, historyczne, a także filozoficzne, antropologiczne czy archeologiczne. Nie istnieje jedna ogólna definicja państwa, która byłaby akceptowana przez całą społeczność badaczy. Sama próba utworzenia jednoznacznej, szeroko akceptowalnej definicji państwa wzbudza wiele kontrowersji; polemikę rodzi również opis form rozwojowych państwa bądź modeli procesów państwowotwórczych. Państwo i społeczeństwo nie są synonimiczne. Podobnie jak istnieje nieskończenie wiele definicji państwa, tak też istnieją liczne sposoby definiowania społeczeństwa. Niezwykle trudnym pytaniem jest pytanie o to, co ukształtowało się wcześniej: państwo czy społeczeństwo. Czy to społeczeństwo, wraz z rozwijającą się stratyfikacją społeczną wytwarza państwo, czy też odwrotnie — to państwo stwarza społeczeństwo z jego hierarchią?

W swej ostatniej pracy Francis Fukuyama (2011) utożsamiał początki państwa z początkami porządku politycznego. W pracy dokładnie pod takim tytułem (*The Origins of Political Order*), stosując metodę porównawczą badania przeszłych społeczeństw, autor naszkicował ogólny model powstawania państwa. W modelu tym Fukuyama zdefiniował trzy wzajemnie się wspierające i przenikające zjawiska równoważne z rozwojem prowadzącym od etapu plemiennego do państwowego:

- 1) pojawienie się silnego i dającego się zdefiniować państwa;
- 2) podporządkowanie państwa zbiorowi praw;
- 3) rząd, któremu podlegają wszyscy obywatele.

Jeżeli zrozumiemy rozwój państwa na tych trzech płaszczyznach, to łatwiej będzie nam uchwycić moment powstania państwa w przeszłości. Jest to bardzo cenna koncentracja uwagi nie na podboju, wojnach, działaniach militarnych, ale na rozróżnieniu działań jednostkowych i zbiorowych. Gdy przyjrzymy się na przykład historii Wielkiej Brytanii, okazuje się, że etap państwa w perspektywie Fukuyamy osiągnęła ona dopiero w XVIII wieku, co zresztą można powiedzieć o większości państw europejskich.

Królestwo

Archeolodzy starają się rozpoznawać królestwo, monarchię w kulturze materialnej. Często królestwo jako forma organizacji politycznej bywa ograniczane do społeczeństw oświeconych i cywilizowanych, w odniesieniu do pradziejów zaś wyróżniamy tylko „groby książęce”.

Istnieją dwie tradycje mówienia o królestwie. Tradycja europejska, z której wyrosła literatura o monarchiach patrymonialnych Europy wczesnego średniowiecza, oraz tradycja antropologizująca. Korzenie tej drugiej tkwią w XIX wieku, kiedy to, docierając do nowych ziem w Afryce, Ameryce Północnej czy Polinezji, ich odkrywcy charakteryzowali je jako „królestwa”¹.

System prawa książęcego

Jest to pojęcie charakterystyczne dla polskiej literatury historycznej, stosowane na określenie szczególnego systemu zależności stworzonego lub odziedziczonego przez pierwszych Piastów po czasach wcześniejszych (Modzelewski 1975; 2000). W tym systemie w obrębie zespołów osadniczych tworzonego systemu gospodarki zamkniętej, oparty w swej istocie na redystrybucji dóbr. System ten polegał na ściąganiu od miejscowej ludności konkretnych świadczeń, które następnie wykorzystywano do zaspokojenia potrzeb wędrującego po kraju wraz z monarchą dworu książęcego. Na system ten składało się kilka zasadniczych elementów: ściąganie

¹ Próbą połączenia obu tradycji badawczych jest praca zbiorowa pod redakcją Mariusza Ziółkowskiego i Michała Tymowskiego 1992.

i gromadzenie danin w wybranych grodach w postaci produktów rolnych, a następnie ich spożytkowanie na utrzymanie przebywającego w danym grodzie dworu książęcego wraz z monarchą; usługi komunikacyjne na rzecz władcy, jego urzędników i sił zbrojnych; przymus budowy grodów — fosy i otaczające grody wały dzielono na tzw. izbice, powierzając ich wykonanie i pielęgnację poszczególnym wspólnotom krewniczym lub terytorialnym; danina zwana *stróżą* polegająca albo na pełnieniu straży w dosłownym znaczeniu w grodzie, albo na złożeniu daniny zbożowej na potrzeby załogi straży tę pełniącej z ramienia panującego; dochody tzw. regaliów książęcych etc. Gród otaczała sieć osad służebnych nastawiona na realizację jednego rodzaju świadczeń np. powinności rzemieślniczej lub użytkowej. Po sieci osad tego typu pozostały nazwy miejscowe, na przykład Rybitwy, Złotniki, Grotniki etc.

Wodzostwo

Istnieje wiele definicji wodzostwa, a ich geneza jest antropologiczna, archeologiczna i historyczna. Definicję wodzostwa można wiązać ze schematem ewolucyjnym Elmana Service'a, ale można także rozpatrywać oddzielnie jako osobną kategorię antropologiczną. Service w pracy *Primitive Social Organisation. An Evolutionary Approach* (1971) zaproponował schemat klasyfikacyjny społeczeństw dzielący organizacje społeczne na cztery kategorie: grupy (*bands*), społeczeństwa segmentarne (*segmentary societies*), wodzostwa (*chiefdoms*) i państwa (*states*). W wielości definicji antropologicznych jako wspólną cechę wskazuje się konstatację, że wodzostwo to typ złożoności społecznej o różnym stopniu centralizacji, na której czele stoi jednostka nazywana wodzem.

Jako przykład definicji antropologicznej wodzostwa przytoczę definicję zaproponowaną w 1981 roku przez Roberta Carneira (1981, s. 45): wodzostwa charakteryzuje szerząca się nierówność i centralizacja władzy. Obecne są w tego typu społeczeństwie przynajmniej dwie dziedziczne warstwy (klasy) społeczne: elita i reszta społeczeństwa. Ród / rodzina należące do elity stają się rządzącym rodem w wodzostwie z największymi wpływami, władzą i prestiżem. Pokrewieństwo jest regułą organizującą, podczas gdy małżeństwo, wiek czy płeć mogą mieć wpływ na status społeczny i rolę jednostki. Wodzostwo Carneiro podzielił na proste i złożone. Pojedyncze, proste wodzostwo ogólnie składa się z centralnej społeczności otoczonej przez pewną liczbę mniejszych społeczeństw uzupełniających. Wszystkie te społeczeństwa uznają władzę pojedynczej grupy krewniczkiej czy jednostki dzierżącej dziedziczną scentralizowaną władzę, zamieszkującej w pierwszej, nadrzędnej społeczności. Każda społeczność ma swojego własnego przywódcę, który jest w relacji zależności (relacji trybutu) w stosunku do rządzącej elity nadrzędnej społeczności. Złożone wodzostwo jest grupą prostych organizacji wodzowskich kontrolowanych przez jedno główne centrum i rządzonych przez głównego wodza. Złożone wodzostwo ma dwie albo trzy warstwy politycznej hierarchii. Możliwi są wyraźnie oddzieleni od zwykłych członków grupy i zazwyczaj nie angażują się

w jakiegokolwiek formy produkcji rolniczej. Wyżsi członkowie społeczeństwa konsumują większość dóbr napływających w górę hierarchii jako trybut. Odwzajemnienie zobowiązań wypełniane jest przez możnych podczas przeprowadzania rytuałów, które tylko oni mogą spełniać. Oni także mogą dawać upominki, redystrybuować żywność i inne dobra. W wodzostwach złożonych z dwóch lub trzech warstw wodzowie wyższego rzędu sprawują kontrolę nad jednostkami niższego rzędu, z których każdy kontroluje mniejsze terytorium lub mniejszą jednostkę społeczną. Kontrola polityczna spoczywa na zdolności wodza do utrzymania dostępu do wystarczająco dużego trybutu, przekazywanego przez zależnych wodzów. Owi niżej stojący w hierarchii wodzowie zbierają z kolei trybut od osób zależnych od nich, ze społeczeństw bliższych ich własnemu centrum. Na wierzchołku hierarchii statusu stoi wódz główny.

Archeologiczne definicje społeczeństw typu wodzowskiego zaproponowali Timothy K. Earle (1987; 1991) oraz Kristian Kristiansen (1991) w nawiązaniu do idei Colina Renfrewa z 1974 roku. Earle, podobnie jak Carneiro, podzielił społeczeństwo typu wodzowskiego na proste systemy wodzowskie liczące sobie tysiące członków społeczeństwa, w których istnieje tylko jeden poziom hierarchii politycznej ponad resztę członków społeczeństwa, oraz złożone systemy wodzowskie liczące sobie dziesiątki tysięcy członków społeczeństwa i kilka (dwa) poziomy hierarchii politycznej ponad resztę członków społeczeństwa. Według Kristiansena wodzostwa dzielą się na kolektywne (*collectiva*) oraz indywidualistyczne (*individualising*). Te pierwsze oparte są na surowcowym, przedmiotowym finansowaniu (*staple finance*) w formie ceremonii (uczty) oraz na kontroli produkcji żywności. Często w tego typu społeczeństwach manifestuje się wartość przedsięwzięć grupowych przez wspólne, kolektywne wznoszenie monumentów. W drugim typie wodzostwa, opartym na bogactwie (*wealth finance*), ważne jest zaakcentowanie elity przez elementy kultury materialnej symbolizujące status: ozdoby, części stroju, które nabierają wartości symbolicznej. Kristiansena interesowała także ewolucja wodzostwa w państwo. Jego zdaniem pierwszy typ wodzostwa przekształcił się w archaiczne państwo scentralizowane (*centralised archaic state*), dając podstawy imperiom, podczas gdy drugi typ wodzostwa rozwinął się w stratyfikowane społeczeństwa zdecentralizowane (*decentralised stratified societies*), które doprowadziły do powstania państw opartych na systemie feudalnym.

W pierwszym typie istotna jest struktura rodu, która staje się sformalizowana; elita postrzegana jako ród predestynowany do rządzenia legitymizuje swą władzę dzięki rytuałowi i ideologii (zaakcentowanie boskiego pochodzenia władców). Jednocześnie w państwach tego typu rozwijała się scentralizowana gospodarka ze ściśle kontrolowaną produkcją nadwyżek oraz sformalizowany system podatków i trybutów. Typowe dla tego przypadku jest też wznoszenie centrów społecznych, rozwinięta biurokracja i administracja. W drugim typie mamy do czynienia z obecnością zdecentralizowanej produkcji gospodarczej w obrębie małych osad rozproszonych na dużym obszarze. Wódz sprawuje władzę, opierając się na grupie

wojowników, którzy egzekwują trybut i podatki, odchodzenie zaś od struktury pokrewieństwa na rzecz związków terytorialnych zawsze związane jest z kreowaniem nowej ideologii. Pod kontrolą wodza znajdują się ośrodki wymiany, rozwój wyspecjalizowanego rzemiosła, handel dalekosiężny.

Różne rodzaje przywództwa

Współczesne badania antropologiczne przyjmują istnienie dwóch rodzajów przywództwa; wyróżniane w nich wodzostwa (*chiefdoms*) i królestwa (*kingdoms*) nie są jedynymi formami przywództwa, lecz formami najbardziej złożonymi pod względem organizacyjnym.

Na najniższym szczeblu hierarchii władzy stoją tzw. przywódcy (*leaders*) oraz naczelnicy wioskowi (*village chiefs*). Sposoby wyłaniania przywódcy mogą różnić się w zależności od grupy. Przywódca w różnych grupach niekoniecznie musi posiadać takie same kompetencje, często może to być przywództwo tylko w jednej dziedzinie życia, w której dana osoba jest bardzo uzdolniona, doświadczona, jest po prostu mistrzem np. w przygotowaniach do wojny czy w prowadzeniu dyskusji na wiecu. Przywództwo z zasady jest czasowe, efemeryczne, nie jest dziedziczne, zależy od wieku, płci. Jest to pozycja społeczna, która rzadko pociąga za sobą zmianę statusu społecznego. Przywódca najczęściej pokazuje, doradza, wyjaśnia, wskazuje, lecz nie ma władzy do rządzenia ludźmi, do rozkazywania im, raczej współpracuje z ludźmi, sam służy przykładem.

Naczelnicy wioskowi to osoby sprawujące władzę nad grupą ludzi zamieszkujących jedną osadę lub żyjących w rozproszeniu w kilku jednostkach osadniczych mniejszych niż osada, których łączna liczba odpowiada mieszkańcom jednej osady. Pozycja naczelnika wioskowego może być częściowo dziedziczna. Naczelnicy wioskowi mogą być wybierani z członków jednego rodu lub pomiędzy członkami dwóch uprawnionych do tego rodów, rywalizujących między sobą. Mogą istnieć także wykluczone grupy społeczne w osadzie, odsunięte od możliwości uczestniczenia w wyborze na funkcję wodza. Kompetencje naczelnika wioskowego przypominają kompetencje przywódcy.

Bigman / Greatman

Określenia te pochodzą z antropologicznych badań prowadzonych na Nowej Gwinei (Godelier 1988, s. 162–188). Zostały użyte na określenie znaczących mężczyzn pochodzących z konkretnych osad, którzy są przywódcami swoich grup, lecz nie wodzami. Pod względem opisowym terminy te okazały się użyteczne; są stosowane szeroko na rozróżnienie przywódców małych grup takich, jak wsie czy grupy wsi, których rola jest większa niż przywódców (*leaders*). Pozycja osób określanych mianem *bigman / greatman* nie zależy od urodzenia, nie posiadają oni także władzy nad innymi, którą posiada wódz. Władza *bigmana / greatmana* zasadniczo jest stabilna, względnie trwała.

Społeczeństwo segmentarne

Społeczeństwo segmentarne stanowi pewną alternatywę mówienia o społeczeństwach. Określenie to w odniesieniu do studiów nad społeczeństwami przełomu starożytności i średniowiecza w Europie zastosował Walter Pohl (1988). Zainspirowany pracą Pierre'a Clastresa *Society against the State* (Społeczeństwa przeciw państwu)² wywiódł system segmentarny z typu organizacji społecznej, w której nie istnieją mechanizmy społeczne przyczyniające się do konsolidacji władzy królewskiej. Społeczeństwo segmentarne jest w pewnym sensie uporządkowane w kategoriach pochodzenia, pokrewieństwa. Rody i rodziny w takim społeczeństwie są grupami społecznymi, które pojawiają się w społecznych sytuacjach konkurencji. Nazwę tego typu społeczeństwu nadał Emil Durkheim (1999) i scharakteryzował je jako społeczeństwo pełne paradoksów oraz bardzo złożone, bez hierarchii, poddaństwa, podporządkowania. Edward E. Evans-Pritchard (1964) zauważył, że ten typ społeczeństwa przypomina uporządkowaną anarchię. Marshall Sahlins natomiast uważał (1963), że społeczeństwo segmentarne pojawia się jako forma społeczna w sytuacjach migracji, ponieważ jako społeczny środek konkurencji, rywalizacji w już zamieszkaną niszę ekologiczną, rozwinęło się szczególnie w społeczeństwach plemiennych walczących z innymi plemionami.

Model społeczeństwa segmentarnego ignoruje proces historyczny. Obserwacje czynione przez historyków i archeologów pozwalają odnieść wrażenie, że analizowane społeczeństwa segmentarne „zamarzły” na pewnym etapie swego rozwoju, będąc jednocześnie efektem wielu podziałów wewnętrznych i konfliktów.

Pokrewieństwo. Grupy wiekowe. Grupy płciowe

Pokrewieństwo jest jednym ze sposobów na utrzymanie spójności społecznej. Nie ma chyba grup społecznych, w których nie byłoby rozpoznawane pokrewieństwo biologiczne. Ono właśnie bardzo często wyznacza przynależność jednostki do różnych grup społecznych. Przez związki pokrewieństwa ludzie stają się członkami różnych grup społecznych. Jeżeli grupy te są małe, wówczas wszyscy ich członkowie są ze sobą spokrewnieni blisko. Również w dużych grupach społecznych, relacje społeczne mogą być oparte na pokrewieństwie, a stopień spójności społecznej może być mierzony stopniem relacji krwi. Pokrewieństwo może być funkcjonującym podsystemem społeczeństwa, a nie tylko bierną cechą pozwalającą na członkostwo w grupach społecznych.

Podobnie jak pokrewieństwo, także mniej lub bardziej sformalizowane grupy wiekowe i płciowe mogą mieć swój wkład w porządkowanie społeczeństwa. Grupy takie mogą na przykład jednoczyć pewną liczbę młodych mężczyzn z całego plemienia, bez względu na pokrewieństwo między nimi i miejsce (osadę, wieś), z którego

² Clastres 1989; Fragment pracy na stronie internetowej: www.primitivism.com/society-state.htm; dostęp 7.01.2012.

pochodzą. Przynależność do grupy potwierdzona jest przejściem inicjacji, każdy z członków grupy pełni w społeczeństwie określoną rolę społeczną, związaną z konkretnymi obowiązkami i przywilejami.

Podobnie sformalizowane mogą być grupy religijne i rytualne.

Wczesne państwo (early state)

Podobnie jak w przypadku definicji wodzostwa, istnieje także bardzo bogata literatura antropologiczna, archeologiczna i historyczna na temat formy organizacji społeczeństwa nazwanej wczesnym państwem. W antropologii i archeologii pojęcie wczesnego państwa pojawia się w kontekście schematu ewolucyjnego Elmana Service'a. Typologię wczesnych państw stworzyli Henri J.M. Claessen i Peter Skalník (red. 1978). Ich zdaniem wczesne państwa dzielą się na trzy typy: państwo archaiczne (*inchoate, rudimentary, archaic state*), w którym pokrewieństwo oraz rodzina i więzi grupowe są nadal ważne. Jest w nich niewielka liczba wyspecjalizowanych rzemieślników, a kontrasty społeczne powstają w rezultacie wzajemnych, bezpośrednich kontaktów między rządzącymi i rządzonymi. Drugi typ to typowe wczesne państwo, w którym pojawia się konkurencja między rodami, a także prawo dziedziczenia, w administracji dużą rolę odgrywają osoby mianowane przez władców, relacje zaś między poszczególnymi warstwami kształtowane są przez redystrybucję. Ostatnim typem wczesnego państwa jest typ przejściowy, w którym władzę sprawują nominowani urzędnicy, nie ma znaczenia pokrewieństwo, pojawiają się zaczątki gospodarki rynkowej (czy też raczej organizacja gospodarki przypomina gospodarkę rynkową) i własności prywatnej oraz antagonizmy pomiędzy warstwami społecznymi.

Podsumowując, można powiedzieć, że wczesne państwo to organizacja regulująca relacje społeczne w społeczeństwie, które zostaje podzielone na dwie klasy społeczne: rządzących i rządzonych. Główne cechy takiego tworu: wystarczająca liczba ludzi, aby uczynić możliwym zamieszkanie i urodzenie w obrębie określonego terytorium; rząd jest scentralizowany i ma konieczną suwerenną władzę niezbędną do utrzymania prawa i porządku, zarówno przez użycie autorytetu, jak i siły bądź groźby siły; rząd jest niezależny, posiada wystarczającą władzę, aby zapobiec separatyzmowi i zdolności do obrony swojej integralności przeciwko zagrożeniom zewnętrznym; produktywność (poziom rozwoju sił produkcji) rozwinięta wystarczająco, aby powstała regularna nadwyżka, która jest używana do utrzymania organizacji państwowej; populacja wykazuje pewien stopień społecznej stratyfikacji, tak że pojawiające się klasy społeczne rządzonych i rządzących mogą być rozróżnione; istnieje powszechna ideologia, na której opiera się legitymizacja warstwy rządzącej.

Czynniki wpływające na powstanie wczesnych państw

To zagadnienie zostało dokładnie przeanalizowane na bazie metody porównawczej; porównano wiele przykładów danych historycznych i etnograficznych pochodzących z wielu różnych kontekstów. Ze względu na dużą różnorodność danych ich

porównanie staje się trudne i bardzo skomplikowane, niemniej strukturalna analiza danych wyłoniła kilka najistotniejszych pojęć (por. Claessen, Skalník red. 1978), wśród których wymienia się:

- 1) położenie — już Fernand Braudel w 1972 roku w swojej pracy o Morzu Śródziemnym wykazał, że środowisko fizyczne, a także zależne od niego demograficzne i społeczno-kulturowe, wpływa na rozwój historyczny regionu;
- 2) demografia — idea pochodzi od Herberta Spencera (1897)³ i pojawia się w pracach V. Gordona Childe'a (1936)⁴;
- 3) *interpolity trade* — wprowadzone przede wszystkim przez Karla Polanyiego (Polanyi, Arensberg, Pearson red. 1957);
- 4) stan wojny — Spencer (1897);
- 5) warunki ekologiczne np. lepsze i gorsze gleby;
- 6) wódz, przywódca, dowódca wojskowy;
- 7) czynniki wewnętrzne — akcentuje je zwłaszcza paradygmat marksistowski;
- 8) czynniki kulturowe — technologia, religia, etniczność, kultura polityczna.

Każde porównanie wymaga jasnych definicji. Strukturalna analiza danych jest zorganizowana wokół najważniejszych pojęć. Pewne zjawiska dzięki różnym formom mogą pełnić te same funkcje. Mogą różnić się pod względem ilości i częstotliwości, intensywności.

W każdej grupie wymienionych wyżej pojęć kluczowych można wyróżnić wiele aspektów, a te z kolei podzielić na liczne cechy: terytorium, suwerenność, populacja, urbanizacja, stratyfikacja, infrastruktura (system dróg, szlaków komunikacyjnych, mostów, szlaków wodnych), handel i rynki, podział pracy, surowce i nadwyżki produkcji, legitymizacja władzy: ideologiczna (sacrum i rytuał), regulacje prawne, wódz jako obrońca, rytualna konsumpcja, nierówność społeczna, struktura aparatu administracyjnego.

Wczesne państwo może być też postrzegane jako proces. Każde państwo jawi się jako organizacja regulująca relacje społeczne w społeczeństwie podzielonym na dwie wyodrębnione klasy społeczne: rządzących i rządzonych. Formalnie w państwie można wyróżnić pięć sfer funkcjonalnych: administracyjną, ekonomiczną, ideologiczną, militarną, polityczną. Zasadniczą cechą powstania wielu państw jest fakt, że rozwój w organizację państwową został zapoczątkowany, wywołany jakimś działaniem czy wydarzeniem, do którego doszło dużo wcześniej, a którego nie nakierowywano bezpośrednio na cel, jakim było powstanie państwa. W kilku przypadkach pewną rolę zaczyna odgrywać efekt kuli śnieżnej: gdy raz pewne elementy zostaną wprawione w ruch, stają się coraz znaczniejsze. Mówimy wówczas o pozytywnym odzwie. Pewną rolę odgrywa też zbiór wzajemnie korespondujących czynników. Te czynniki to: wzrost populacji i nacisk populacyjny, wojna, podbój, postęp w produkcji i produkcja nadwyżek, trybut, wpływy, ideologia i legitymizacja władzy, wpływ już istniejących państw.

³ Por. Herbert Spencer i ewolucjonizm — Tatarkiewicz 1990, s. 72–80.

⁴ Por. Childe 1963 — rok 1936 to data 1. wydania angielskiego.

Po szczegółowym przeanalizowaniu wszystkich form organizacji społecznych na etapie wczesnopanństwowym funkcjonujących w literaturze polskiej, zarówno historycznej, jak i archeologicznej, mam nadzieję, że dowiodłam ścierania się ze sobą dwóch różnych tradycji badawczych: polskiej oraz anglosaskiej. Obecność wielu różnych sposobów patrzenia na przeszłość, wielu różnych perspektyw badawczych na pewno znacznie wzbogaca obie dyscypliny różnie nazywające formy organizacji społecznych. Warto jednakże znać genezę stosowanych określeń, a przynajmniej wiedzieć, z jakim kręgiem teoretycznym są powiązane.

Bibliografia

BURBELKA J.

1980 Epoki i formacje. Próba rekonstrukcji adaptacyjnej, Wrocław–Warszawa.

CARNEIRO R.

1981 The Chieftom: Precursor of the State [w:] G.D. Jones, R.R. Kantz, The Transition to Statehood in the New World, Cambridge–New York.

CHILDE G.

1963 O rozwoju w historii, Warszawa.

CLAESSEN H.J.M., SKALNÍK P. (RED.)

1978 The Early State, the Hague.

CLASTRES P.

1989 Society against the State. Essays in Political Anthropology, New York.

DURKHEIM E.

1999 O podziale pracy społecznej, Warszawa.

EARLE T.

1987 Chieftoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective, Annual Review of Anthropology, vol. 16.

1991 The Evolution of Chieftoms [w:] T. Earle (red.) Chieftoms: Power, Economy and Ideology, Cambridge.

EVANS-PRITCHARD E.

1964 Tribes without Rulers: Studies in African Segmentary Systems, London.

FUKUYAMA F.

2011 The Origins of Political Order, London.

GODELIER M.

1988 The Making of Great Men. Male Domination and Power among the New Guinea Baruya, Cambridge.

KRISTIANSEN K.

1991 Chieftoms, State and System of Evolution [w:] T. Earle (red.) Chieftoms: Power, Economy and Ideology, Cambridge.

MODZELEWSKI K.

1975 Dziedzictwo plemienne w ustroju Polski Piastowskiej, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 23, z. 3.

2000 Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego, Poznań.

POHL W.

1988 *Die Awaren. Ein Steppenvolk im Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* Munich.

POLANYI K., ARENSBERG C.M., PEARSON H.W. (RED.)

1957 *Trade and Market in the Early Empires. Economies in History and Theory*, Glencoe.

RENFREW C.

1974 *Beyond a Subsistence Economy: the Evolution of Social Organisation in Prehistoric Europe* [w:] C. Moore (red.) *Reconstructing Complex Societies: an Archaeological Colloquium*, Ann Arbor.

SAHLINS M.

1963 *Poor Man, Rich Man, Big Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polinesia, Comparative Studies in Society and History*, vol. 5, No 3.

SERVICE E.

1971 *Primitive Social Organization. An Evolutionary Approach*, New York.

TATARKIEWICZ W.

1990 *Historia filozofii*, t. 3, Warszawa, s. 72–80.

ZIÓŁKOWSKI M., TYMOWSKI M. (RED.)

1992 *Geneza i funkcjonowanie wczesnych form państwowości na tle porównawczym*, Warszawa.

Źródła internetowe:

P. Clastres 1989 *Society Against the State. Essays in Political Anthropology*, New York.
Fragment pracy na stronie internetowej: www.primitivism.com/society-state.htm;
dostęp 7.01.2012.

Kingdom, State, Chieftdom or the ius ducale System?

A Few Theoretical Remarks on the Forms of Social Organization during the Early-State Period

---

The article constitutes an attempt to collect and specify the notions referring to various forms of social organization during the early-state period that function both in the historical and archaeological Polish contemporary literature. The authoress assumes that nowadays the clashing of two, theoretical and terminological, traditions can be observed in the scientific literature. These are: the notions like: tribe, war democracy (tribal state), state, and the *ius ducale* system in the Polish tradition, and the terms like chieftdom, segmentary society, early state in the Anglo-Saxon one. The existence of this multiplicity of notions is not harmful, and such a large number of terminological traditions enriches the discipline of study significantly. However, awareness of the origins of these applied terms is of great importance.